સ્વરાજ્ય લેખમાલા નં૦ ૧.

સ્વરાજ્ય શા માટે?

લેખક

ઈન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક,
બી. એ. એલ. એલ. બી.

પ્રસિદ્ધ કરનાર,
શંકરલાલ ઘેલા[illegible] [illegible]બેન્કર, એમ૦ એ૦,
[illegible] રોડ, મુંબઈ.

કિંમત બે પૈસા. ૫૦ નકલની કિંમત રૂ. ૧-૦-૦.

પ્રત ૫૦૦૦. સને ૧૯૧૮.

સ્વરાજ્ય શા માટે? *

સ્વતંત્રતા અને સ્વરાજ્ય.

દુનિયામાં એવો કયો મનુષ્ય છે—સુધરેલો કે જંગલી, પૂર્વમાં કે પશ્ચિમમાં—કે જેને સ્વતંત્રતા પસંદ નથી? એવો કોણ મનુષ્ય પૃથ્વીના તલ ઉપર જીવે છે કે જેને બીજાના બંધનમાં રહેવું ગમે છે— તે કહે તેમ કામ કરવું, અને ત્હેની માફક ખાવું, ભોગવવું અને ફરવું ગમે છે? તત્વજ્ઞાની ગ્રીસમાં અને સુધરેલા રોમમાં ગુલામગીરી હતી અને ગયા સૈકામાં તે સ્થિતી નાબુદ થયા પછી હજી પણ એવાં બંધનો અને કાયદાઓ હયાત છે કે જે ગુલામગીરીનું ભાન કરાવે છે. પરન્તુ પુરાણા કાલમાં કે સુધરેલા યૂરોપ, અમેરિકામાં ગુલામગીરી કેવળ જુલમનાંજ પરિણામે હતી અને જ્યારે તે વધારેમાં વધારે સ્થિર જણાતી ત્યારે પણ એ જુલ્મી ધુંસરી કાઢી નાંખવાને ગુલામો હમેશ આતુર રહેતા હતા. તો પછી હાલ જ્યારે મનુષ્યનું—સાધારણ સાદા મનુષ્યનું ગૌરવ સાહિત્યનાં પ્રસિદ્ધ પાનાં ઉપર ચઢયું છે અને ઇતિહાસનાં પુસ્તકમાં અમર અક્ષરે અંકાયું છે તે વખતે સ્વયંસિદ્ધ સ્વતંત્રતાના એક અણુનો પણ ભોગ આપવા કોણ તૈયાર હશે?

પરન્તુ મનુષ્યની સ્વતંત્રતા કેવળ ગુલામગીરીના અભાવથી અટકતી નથી. અથવા—બીજી રીતે કહીએ તો—મનુષ્યની સ્વતંત્રતા ત્યારેજ સંપૂર્ણ અને સફલ થાય છે કે જ્યારે જે રાજસંસ્થામાં તે અંગભૂત છે તે પણ ઉદાર અને સ્વતંત્ર હોય. કારણ કે આન્તર વ્યવસ્થા અને બહારથી રક્ષણના જે હેતુ અર્થે સર્વ રાજસંસ્થાઓ હયાત છે ત્હેને અંગે શહેરીઓ ઉપર અમુક અંકુશો મુકાય છે અને ત્હેમના, શિર પર અમુક ધર્મો નિયત થાય છે; તેમ જ બીજી પાસથી રાજ્યમાં ભાગ લેવાના, ન્યાય મેળવવામાં તથા સુલેહ ભોગવવાના સામાન્ય હક ત્હેમને મળે છે. આ ધર્મ, અને આ હક, અમેરિકા, ફ્રાંસ, જેવા પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં અતિશય

---

* અમારે જણાવવાની ભાગ્યેજ જરૂર છે કે હિન્દના સંબંધમાં સ્વરાજ્ય તે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના ભાગ તરીકે સમજવાનું છે.

વિશાળ હોય, કે ઈંગ્લંડ અને સંસ્થાનોની માફક ઓછા વિશાળ છતાં ઉદાર અને ઉન્નતિકારક હોય, કે આપણા દેશની માફક અતિશય દરિદ્ર અને બંધન-કારક પણ હોય. આથી સ્વાતંત્ર્ય પ્રેમી લોકો કેવલ ગુલામગીરીના અભાવથી સંતોષ પામતા નથી પણ પ્રજાકીય રાજ્ય–સ્વરાજ્ય માટે તલસે છે. વ્યકિત માટે જેમ સ્વતંત્રતા તેમ પ્રજા માટે સ્વરાજ્ય.

યૂરોપમાં સ્વાતંત્ર્યવિકાસ.

યૂરોપના ઇતિહાસપટ ઉપર દૃષ્ટિ કરતાં જણાય છે કે વ્યકિતની સ્વાતંત્રતા અને રાષ્ટ્રીય સ્વરાજ્યના સિદ્ધાંતો એક પછી એક ઉદ્ભવ્યા છે. ચૌદમા અને પંદરમા સૈકામાં ગ્રીસ અને રોમનું સુંદર. શિષ્ટ સાહિત્ય યૂરોપની પ્રજાઓને પ્રાપ્ત થયું તેથી ત્હેમના સ્થિર જ્ઞાનમાં એટલો આશ્ચર્ય-કારક વધારો થયો, તેમજ અમુક જીર્ણ ભાગમાં વિલાસ કરતી ત્હેમની વિચારશક્તિ એવાં નવાં વ્હેણમાં વહેવા લાગી કે જેથી પુરાતન શ્રદ્ધાના ગઢને મજબુત ધોકકો લાગ્યો. મનુષ્યની બુદ્ધિએ ધીમે ધીમે પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું, અને પોતાની સત્તા અને પ્રદેશ વધાર્યો. પરિણામે લ્યુથરનો ધાર્મિક સુધારો ઉત્પન્ન થયો અને દાવાનલના વેગે પ્રસર્યો. સૈકાઓ જતાં મનુષ્યશકિતના પ્રભાવે જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન, ધર્મ અને સાહિત્યના નવા ભંડાર ઉઘાડયા અને સર્વ દિશાઓમાં જૂની શ્રદ્ધાઓ, જૂની માન્યતાઓ–સૈકાઓ સુધી પૂજેલી જૂની મૂર્તિઓનું ખંડન થયું.

પરન્તુ મનુષ્યની સ્વતંત્ર શકિતને એક વાર ચમત્કારિક વેગ મળ્યા પછી તેના વ્યાપારને કોણ રોકી શકે? ત્હેનાં ક્ષેત્રને કોણ મર્યાદિત કરી શકે? જે જમાનામાં ધાર્મિક સ્વતંત્રતાએ ઈંગ્લંડમાં પ્યૂરિટન મત ઉપજાવ્યો તેજ વખતે રાજકીય સ્વતંત્રતા માટે ઈંગ્લંડમાં પ્રજાએ પહેલું અને છેલ્લું યુદ્ધ આરંભ્યું અને જુલ્મી અને ઉન્મત રાજાના પ્રાણહરણ કરી—થોડા વખતને માટે—પ્રજાકીય રાજ્ય સ્થાપ્યું. ત્રીશ વર્ષમાં વધારે શાંત રાજ્ય પરિવર્તન થયું અને મૂર્ખ રાજા વખત સમજી ઈંગ્લંડની ભૂમિ છોડી ગયો. પરન્તુ યૂરોપના સર્વ દેશો કાંતો આ બનાવોનો ગંભીર અર્થ સમજી શકયા નહિ કે કાંતો તે સિદ્ધ કરવા ઉદ્યમી થયા નહિ. ગમે તેમ હોય પણ આસપાસના સર્વ રાજ્યમાં ધીમે ધીમે જુજ સુધારા થતા હતા. ત્યારે ફ્રાંસમાં તો રાજયતન્ત્ર, અમીરમંડળ પાદરીઓની સન્તાનો દંશ પ્રજાને વધારે વધારે શાલવા લાગ્યો,–ગરીબાઈ અને ભૂખમરાથી

પીડાતી પ્રજાના હૃદય ઉપર ધાર્મિક તેમજ રાજકીય સંસ્થાઓનો ભાર વધારે ને વધારે નિર્દય અને અસહ્ય થયો. પરિણામ સ્પષ્ટજ હતું. સને ૧૭૮૯ માં સ્વતંત્રતાનો દાવાનલ સળગ્યો અને હેણે એક સપાટે રાજા અને રાણી, અમીરો અને ધર્મગુરૂઓ, નિર્દય રાજપુરૂષો તેમજ ઉમદા દેશભકતો–સર્વેનો ભોગ લીધો.

આમ મનુષ્યનું ગૌરવ અને સ્વતંત્રતા સિદ્ધ થઈ–પોતાનાજ જુલ્મી રાજાઓ સ્હામે પ્રજાએ પોતાનો હક સિદ્ધ કર્યો. પણ સમગ્ર દુનિયામાં દરેક રાષ્ટ્રના–ન્હાનામાં ન્હાની કે નબળામાં નબળી પ્રજામાં હક—ઓગણીસમા સૈકામાંજ સિદ્ધ થયા. "અઢારમી સદી જેમ વ્યકિતસ્વાતન્ત્યનો જમાનો હતો તેમ ઓગણીસમી સદી રાષ્ટ્રીયત્વનો યુગ હતો. ઇંગ્લંડ અને રૂશિયાની સહાયથી ગ્રીસે તુર્કસ્થાન સ્હામે બંડ ઉઠાવ્યું અને છેવટે ત્હેની જુલ્મી ધુંસરી ફેંકી દઈ સ્વતન્ત્ર બન્યું. જે બે દેશોમાં નવી ભાવનાએ વીજળીક ત્વરાથી અજબ પરિવર્તન કર્યું તે તો ઇટલી અને જર્મની હતા. અંદરના વિરોધો અને પરદેશી શત્રુઓની સામે થઇને બંને દેશોએ લગભગ એકજ વખતે રાષ્ટ્રીય એકતા પ્રાપ્ત કરી. નેપોલીયનના ધુંજારાથી જાગેલું ઇટલી બે ત્રણ નિષ્ફળ પ્રયત્નો પછી ઑસ્ટ્રીઆથી સ્વતન્ત્ર બન્યું અને જર્મનીએ સૈકાઓથી પોતાના ઉપર પડતી ઑસ્ટ્રીઆની ઝેરી છાયાને દૂર કરી. અને ઓગણીસમા શતકના છેલ્લા ભાગમાં સ્લાવ કોમની જે રાષ્ટ્રીય હીલચાલ જાગી છે તેણે હાલનો રણયજ્ઞ મચાવ્યો છે."*

રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા–અથવા–સ્વરાજ્યનો સિદ્ધાંત યૂરોપમાં આમ ઉત્પન્ન થયો.

હિંદમાં સ્વરાજ્ય.

યૂરોપના ઇતિહાસ ઉપરથી આમ જણાય છે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં સ્વરાજ્ય માટે જે ઊંડી ઇચ્છા આપણા દેશમાં જન્મી છે, અને જે છેલ્લી કૅાંગ્રેસે બ્રિટિશ પ્રજાને અને જગતને જાહેર કરી છે, તે કેટલેક અંશે આધુનિક ઇતિહાસના જ્ઞાનને આભારી છે, તો બીજી પાસથી સુધરેલા દેશના છેલ્લા સિદ્ધાંતોથી સંમત છે. પરન્તુ હિન્દના કેટલાક વતની કેવલ યૂરોપના ઇતિહાસ ઉપરજ પોતાની ભાવનાને ટેકવે છે અને હાલ અધો-

* લેખકના એક લેખમાંથી.

ગતિ પામેલા પણ એક વખતે સર્વોપરી તેજથી રાજતા પોતાના દેશના ઉજ્જ્વલ તેમજ દુર્ભાગી ઇતિહાસ તરફ નજર કરતા નથી ? વેદના શાન્ત સૂકતોની પાછળ વીરતાનો—આત્મપ્રભાવનો જે અગ્નિ રહેલો છે તેથી કોનું હૃદય ચેતન પામ્યું નથી ? રામાયણ અને મહાભારતમાં અમર અક્ષરે વર્ણવેલાં દિવ્ય પરાક્રમો વાંચી હિન્દ–સ્વરાજ્યના દિવસો કોને યાદ નથી આવતા અને સ્વરાજ્ય ભોગવવાની આપણી તાત્ત્વિક શકિત વિષે કોને શંકા રહે છે ? અશોક અને ચન્દ્રગુપ્ત, વિક્રમ અને શાલીવાહનનાં સામ્રાજ્યના સમયનું સ્મરણ કરતાં, સ્વરાજ્યનું રક્ષણ અને પાલન કરવાના આપણા સામર્થ્ય વિષે કોની ખાત્રી થતી નથી ? અને આ સાથે જો યાદ રાખશો કે સંપૂર્ણ સુધારાની હાલ મગરૂબી કરનારા દેશ–ઇંગ્લંડ અને ફ્રાંસ અને જર્મની તે અરસામાં જંગલી હતા અને રોમની રાજ્યસભાઓમાં ત્હેમના પ્રતિનિધિઓ તરફ અમીરી રોમનો તિરસ્કારની દ્રષ્ટિથી જોતા હતા. તો તે વખતે જળહળતા આપણા ઉદયસૂર્યનું કલ્પનામાં દર્શન થશે !

આ પછી હિન્દના દુર્ભાગ્યના દિવસો આવ્યા—જેમ ઇતિહાસના ચક્રમાં દરેક પ્રજાને શિર વખતોવખત આવે છે. મુસલમાન રાજાઓએ વારંવાર હુમલા કરી દેશી રાજાઓને હરાવ્યા અને ત્રાસજનક જુલમ કરી અઢળક લૂંટ લઇ પાછા સીધાવ્યા. પરંતુ સદ્‌ભાગ્યે આવી સ્થિતિ લાંબો વખત ચાલી નહિ. હિન્દનું ધનહરણ કરવા જેઓ આવ્યા હતા તેઓ રાજ્ય કરવાને હિન્દમાં રહ્યા અને થોડા વખતમાં પરધર્મી હોવા છતાં સ્વદેશી થયા. સૈકાઓ સુધી મુસલમાન રાજાઓએ જે રાજ્ય—કોઈ વખત ઉદાર તો કોઈ વખતે ક્રૂર—હિન્દમાં ચલાવ્યું ત્હેને પરરાજ્ય કહેનાર સજ્જનો ભૂલી જાય છે કે સન ૧૦૬૬ માં ઇંગ્લંડને હરાવનાર નોર્મનો હજી પણ ત્યાં રાજ્ય કરે છે અને છતાં તેમનું રાજ્ય પરદેશી ગણાતું નથી.

સાથી મુસલમાન રાજ્યના લાંબા કાલને દેશભકત હિન્દી સ્વરાજ્યનાં જમાના તરીકે ગણે છે. પરન્તુ તે કાલમાં હિન્દના મૂળ વતની હિન્દુઓના સ્વરાજ્ય માટે—ઘણીવાર વ્યર્થ અને કોઈ વાર સફલ—જે વીર પ્રયત્નો થયા છે તે હિન્દના ઇતિહાસને ચમત્કારિક રસથી ભરે છે અને હિન્દના અન્તઃકરણના ઉંડામાં ઉંડા ભાગમાં રહેલી સ્વાતન્ત્ર્યની આકાંક્ષા સૂચવે છે. ઉત્તર હિન્દુસ્થાનમાં રજપૂતો સૈકાઓ સુધી, વારંવાર લડ્યા અને

છેવટે પરાજય પામ્યા ત્યારે પણ પોતાનું આત્મગૌરવ અને સ્વાભિમાન સાચવી રહ્યા. દક્ષિણમાં વિજયનગરનું હિન્દુ રાજ્ય મુસલમાનો સ્હામે વર્ષો સુધી ટકી રહ્યું અને હવે તે સંપૂર્ણ નાશ પામ્યું છે ત્યારે પણ ત્હેના અવશેષ રૂપ ઉત્તમ મકાનો અને સ્તંભો ત્હેની જાહોજલાલીનું પ્રવાસીને સ્મરણ કરાવે છે. પશ્ચિમમાં મરાઠાઓએ સ્વતન્ત્રતાનો જે ભગવો વાવટો ચઢાવ્યો ત્હેનો પરાજય કરતાં અંગ્રેજોને ઘણી ખેન પડી. અને છેક ઉત્તરમાં નાનકપંથી શીખ લોકોએ અને પછી રણજીતસિંહના રાજ્યવંશે બ્રિટિશ સત્તાનાં ઉભરાતાં પૂર સ્હામે છેલ્લે બચાવ કર્યો. તે પછી સમય બદલાયો છે; બ્રિટિશ રાજછત્ર નીચે સમગ્ર હિન્દ એક બન્યું છે અને ત્હેણે કાયદેસર પગલાંથી સ્વરાજ્યની ચળવળ જગાવી છે.

હીંદની ગરીબાઈ.

આમ સ્વરાજ્યનો સિદ્ધાંત યૂરોપના ઇતિહાસમાં ઝળકે છે એટલુંજ નહિ પણ સ્વરાજ્યની આકાંક્ષા હિન્દના હૃદયમાં—ત્હેની ઉન્નતિના મધ્યાહ્નમાં તેમ ત્હેની અવનતિની સંધ્યામાં—હમેશા સમાયલી છે. આથી બ્રિટિશ રાજ્યમન્ત્ર—કારણ કે સ્વાતન્ત્ર્યપ્રેમી બ્રિટનના સંબંધ સ્હામે નહિ પણ હાલના રાજ્યબન્ધારણ સ્હામેજ આપણી બધી ફરિયાદ છે—તે વધારેમાં વધારે સન્તોષકારક હોત તો પણ ઇંગ્લંડના નોકર મટી મિત્ર બનવાની—બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં સ્વરાજ્ય મેળવવાની સ્વયંભુ ઇચ્છા દેશમાં જાગૃત થાત. બાબુ સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીએ વારંવાર જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે સ્વરાજ્ય એ કુદરતનો નિયમ છે અને ઇશ્વરનું વિધાન છે.

હવે ઇંગ્લંડના સુધરેલા અમલથી આપણને ઘણા લાભ થયા છે એ વાત નિઃશંક છે. છેલ્લાં ૧૫૦ વર્ષમાં રાજકીય કલહો અને લડાઇઓની સંખ્યા ઘટતી ગઈ અને ગયા પચાસ વર્ષમાં આપણે શાંતી ભોગવી છે. ઉપરાંત સુધારાનાં નવાં સાધનોથી તેમજ પાશ્ચાત્ય કેળવણીના પ્રસાર વડે આપણને જે અનુપમ જાગૃતિ મળી છે તે માટે પણ આપણે ઇંગ્લંડના આભારી છીએ અને અમારે મન આથી પણ વધારે મ્હોટો લાભ એ છે કે સૈકાઓ પછી હિન્દના બધા ભાગ એક રાજતંત્ર નીચે આવ્યા અને તેથી હિન્દી એકતા અને રાષ્ટ્રીયતા સિદ્ધ કરવાની આપણને તક મળી. આથી સર્વ હિન્દીઓનો મક્કમ અભિપ્રાય

થયો છે કે હિન્દના વિકાસ માટે બ્રિટનનો રાજકીય સંબંધ સૈકાઓ સુધી અત્યંત આવશ્યક રહેશે.

પરંતુ આ ચિત્રની બીજી બાજુ ઘણી ભયંકર છે, કારણ કે બ્રિટિશ અમલ નીચે આવ્યા પછી આપણને અનેક રીતે ખમવું પડયું છે. જો શાંતિ અને સુલેહ સ્થપાયાં છે તો આર્થિક આબાદાની અને મનુષ્યત્વનો પ્રભાવ આ દેશમાંથી સીધાવ્યા છે. પ્રથમ આપણે ગરીબાઈની હકીકત વિચારીશું:—કારણ કે ઈંગ્રેજો આ દેશમાં મૂળ વેપાર અર્થે આવ્યા હતા અને કંપની સરકારે ખુલ્લી રીતે વેપારી રાજ્યપદ્ધતિ ચલાવી હતી. હિન્દ કેવળ ખેતીનો પ્રદેશ છે એમ મૂર્ખપણે બકનાર સઉ કોઈ ભૂલી જાય છે કે આ શરૂઆતમાં સાલના સંચાથી અને હાથના કસબથી એવો સુન્દર માલ ઉત્પન્ન કરતો હતો, કે તે આ દેશની જરૂરીઆતને પૂરો પાડતો હતો, એટલુંજ નહી પણ ઇરાન, અરબસ્તાન અને યૂરોપમાં ઈંગ્લંડ સુધી તે મોકલવામાં આવતો હતો. પણ સાંચાકામની શોધ ઈંગ્લંડમાં થઈ એટલે વણાટના ધંધા ઉપર સર્વ રીતે દબાણ મુકવામાં આવ્યું ? ઈંગ્લંડના બ્હારામાં ત્હેના ઉપર ૬૦ અને ૭૫ ટકા સુધી કર નાખવામાં આવ્યો, અને હિન્દમાં વણકરો ઉપર ઘણો જુલમ ગુજારવામાં આવ્યો. બીજી પાસ ઈંગ્લંડમાં બનેલો માલ વધારે ને વધારે જથ્થામાં હિન્દમાં આવવા લાગ્યો અને વણેલા માલની સરખામણીમાં તે સોંઘો હોવાથી ખૂબ ખપવા લાગ્યો. વણાટનો સુન્દર હુન્નર આમ તૂટયો. રેશમ અને ઉનના હુન્નરને પણ બ્હારના સોંઘા માલથી ધોકો લાગ્યો અને આ હુન્નરો નાશ પામવાથી ખેતી ઉપર જ હિન્દની ત્રીશ કરોડની વસ્તીનો આધાર રહ્યો. એક જંગલી પ્રદેશની માફક ફકત કાચો માલ પરદેશ મોકલી પરદેશી તૈયાર માલ વાપરવાની ત્હેને ફરજ પડી. આ ઔદ્યોગિક વિનાશને અટકાવવાને બ્રિટિશ સરકારે કંઈજ પગલાં ન ભર્યા—પરદેશી માલ ઉપર જકાત ન નાંખી કે દેશી ઉદ્યોગોને કંઈ ઉત્તેજન ન આપ્યું. ઉલટું ઈંગ્લંડના લાભ અર્થે ત્હેનો વિનાશ કરવામાં સરકારે દુર્ભાગ્યે ઘણો ભાગ લીધો.

કંપની સરકારને બદલે બ્રિટિશ શહેનશાહતના હુકમ નીચે હિન્દ આવ્યું ત્યાર પછી પણ પ્રથમ તો વર્ષે વર્ષે લાખો પાઉંડ ખરચી સરકારે રેલ્વેને ઉત્તેજન આપ્યું છે. પરંતુ તે રેલ્વેના કારોબારથી હિન્દી વેપારઉદ્યોગ

ને ફાયદો થવાને બદલે તેને માટે જરૂરનો કાચો માલ પરદેશ ઘસડાઇ જઇ નુકશાન થાય છે. ઈંગ્રેજી રાજ્યમાં દેશની હુશીયારી કમી થઈ ન હતી; પણ નવા સંયોગો અને નવી કેળવણીથી ઉલટી વિકાશ પામી હતી; અને તેથી થોડાં વર્ષમાં રૂને કાંતવાની તથા વણવાની સંખ્યાબંધ મીલો મુંબઈ ઇલાકામાં દેશી નાણાંની અને દેશી વહીવટથી સ્થપાઈ પરંતુ વણાટ કામની સ્હામે જેવી રાજનીતિ ચલાવવામાં આવી હતી ત્હેવી મીલના હુન્નર સ્હામે પણ યોજવામાં આવી અને મીલમાં ઉત્પન્ન થતા કાપડ ઉપર કર નાંખવામાં આવ્યો. આથી મીલો નાશ પામી નથી; પરંતુ ત્હેની આબાદાની અને ત્હેનો વધારો તે કર શિવાય હાલ ઘણો વધારે હોત એ નિઃશંક છે.

શણનો હુન્નર બંગાળમાં છે. પણ તે મ્હોટે ભાગે ઈંગ્રેજોના હાથમાં છે. સોનાની જે ખાણો મૈસુરમાં છે તે મ્હોટે ભાગે બ્રિટીશ નાણાંથી ખોદવામાં આવે છે. લોઢું અને કોલસાનો ઉદ્યોગ કેટલેક અંશે આપણા હાથમાં છે—ટાટાનાં લોઢાનાં કારખાનાથી તે ઉદ્યોગને ઘણું ઉત્તેજન મળ્યું છે. આ સઉ ઉદ્યોગો હિન્દની વસ્તીના પ્રમાણમાં તેમજ પરદેશી માલના ખપતના પ્રમાણમાં કિંચિત્માત્ર છે અને પરિણામે દેશની ૭૫ ટકા વસ્તી ખેતીવાડી ઉપર નિર્વાહ ચલાવે છે.

આમ દેશનો મુખ્ય આધાર ખેતી છે: પણ ત્હેના ઉપર કેટલી આફતો આવે છે! છેલ્લાં થોડાં વર્ષમાંજ કેટલા દુકાળથી આપણા ખેડુતોનું લોહી સોસાયું છે!—અને જરા વરસાદ ન પડતાં સર્વત્ર કેટલી કારમી ફાળ પડે છે! આનાં કારણો મુખ્યત્વે બે છે. (૧) નહેરોની અને કુવાની અછત અને (૨) જમીનનું વધતું જતું મહેસુલ. દુકાળનો સવાલ તપાસવાને જે કમીશન નીમવામાં આવ્યું હતું ત્હેણે, વરસાદ અનિયમિત થાય ત્યારે પાણીની અછત પૂરી પાડવાને મ્હોટી નદી હોય ત્યાં નહેરો અને બાકીને સ્થળે કુવા ખોદવાની સરકારને ભલામણ કરી છે. પરંતુ તે બન્ને ઉપર જુજ ખર્ચ કરી સરકારે સંતોષ માન્યો છે. બીજી પાસ મહેસુલ ઉપર કંઇ મર્યાદાઓ નથી, એટલે દર નવી આંકણી વખતે તે મરજી માફક વધારવામાં આવે છે. આ સ્થિતિમાં હિન્દ દુકાલને શરણ ક્યાં સુધી રહેશે અને ખેતીવાડીમાં સુધારો કરવાની તક ગરીબ ખેડુતને ક્યારે મળશે તે સમજાતું નથી.

આ ઉપરાન્ત દર વર્ષે કંઈ પણ બદલા શિવાય હિન્દમાંથી નાણાંની જે મ્હોટી રકમ ઈંગ્લંડ મોકલવામાં આવે છે તેથી દેશ વધારે ગરીબ બને છે. હોમ ચાર્જ—ઈંગ્લંડમાં હિન્દી રાજ્યતન્ત્રના ખર્ચ—ખાતે લગભગ ત્રીશ કરોડથી વધારે રૂપિયા ઈંગ્લંડ મોકલવામાં આવે છે. ઇન્ડિયા ઓફિસનો ખર્ચ અને હિન્દી વજીરના પગાર, અનેક કામ માટે ઈંગ્લંડમાં ધીરેલાં નાણાંનું વ્યાજ અને ખાસ કરીને સિવિલ સર્વિસના અમલદારોનાં પગારની આ રકમ બનેલી હોય છે. ઔદ્યોગિક રાજનીતિનું અને અસાધારણ મ્હોટા પગારે મ્હોટે ભાગે ઇંગ્રેજોને જ ઉંચી નોકરી આપવાનું આ પરિણામ છે અને જ્યાં સુધી ઉડાઉ ખર્ચ માટે ઇંગ્લંડનાં નાણાં ઉછીના લેવામાં આવશે અને ઇંગ્લંડમાંજ સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા લેવામાં આવશે ત્યાં સુધી કરોડો રૂપિયા દર વર્ષે હિન્દમાંથી જશે.

પરંતુ હિન્દની ગરીબાઈ પૂરવાર કરવાને આ બધું ધ્યાનમાં રાખવાની શી જરૂર છે? દરેક હિન્દીની આકૃતિમાં અને દેશના દરેક ભાગની સ્થિતિમાં ગરીબાઈ સ્પષ્ટ અક્ષરે અંકાયેલી છે. ઘણા પ્રવાસીઓએ જણાવ્યું છે કે ત્રીસ ચાળીસ વર્ષ પૂર્વે જ્યારે તેઓ હિન્દમાં આવ્યા હતા ત્યારે ખેડુતની સ્ત્રીઓનાં અંગ ઉપર જે ઘરેણાં દીસતાં હતાં તે હવે અદ્રશ્ય થયાં છે. થોડાં વર્ષ પૂર્વે સરકારે લોકોની સ્થિતિ વિષે ખાનગી તપાસ કરાવી ત્યારે જવાબદાર અમલદારો તરફથી જણાવવામાં આવ્યું હતું કે હિન્દનાં લાખો મનુષ્યોને બીજી વાર ભોજન મળતું નથી અને તેથી પણ વધારે મ્હોટો એવો વર્ગ છે કે જે હમેશાં ઓછું ખાવાથી શરીરને પોષે એટલો ખોરાક લેતો નથી—લઇ શકતો નથી. આ ઉપરાંત દિને દિને હિન્દના ભીતરમાં રહેલાં લાખો ગામડામાં ભૂખમરાથી મરતાં ગરીબ લોકો કોણ જાણે કેટલાં હશે ?

આ ઉપરાંત એક બીજી ગરીબાઈ છે કે જે તરફ સર્વેનું લક્ષ ખેંચવાની ખાસ જરૂર છે. સાધારણ સ્થિતિના યુવકો હાલ ઈંગ્રેજી કેળવણી મેળવે છે—કારણ કે તે કેળવણી શિવાય જીવનનિર્વાહનાં સાધન દુર્લભ છે. પણ હાલ જો કોઈ વધારેમાં વધારે ક્રૂર મુશ્કેલી હિન્દમાં હોય તો એ કે કેળવણી મેળવીને—બી. એ ની પરીક્ષા પાસ કરીને શું કરવું? ખેતીમાં કસ નથી, બીજા ઉદ્યોગો મળતા નથી, વેપાર મ્હોટે ભાગે પરદેશીઓના

હાથમાં છે અને રાજ્યની ઉંચામાં ઉંચી નોકરીઓ—જે તરફ બીજા દેશમાં વધારેમાં વધારે બુદ્ધિશાળી માણસો વળે છે તે—હિન્દીઓને પ્રાપ્ત નથી. લશ્કરના અમલદારોની નોકરી પણ ઇંગ્રજોનેજ મળી શકે: બાકી કાયદાની, સિવિલ સર્વિસની, તેમજ સર્વ ઉંચામાં ઉંચી પરીક્ષાઓ ઈંગ્લંડમાં લેવાય છે. સ્વભાવિક રીતે સર્વ સ્વાભિમાની હિન્દીને લાગે છે કે સ્વદેશમાંજ તે પરાયા, લાચાર અને નિરાધાર છે.

ઉંચી નોકરીમાંથી બહિષ્કાર.

આ વિચાર ઉંચી નોકરીના સમગ્ર વિષય તરફ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે. કારણ કે હાલના જમાનાને મુસલમાન અમલ સાથે સરખાવતાં દેશની ગરીબાઈ જેટલોજ બલ્કે તેથી વધારે આશ્ચર્યકારક વિપર્યય નજરે પડતો હોય તો તે ઉંચી નોકરીમાંથી હિન્દીઓનો બહિષ્કાર છે. આપણને યાદ છે કે અકબર બાદશાહના રાજ્યમાં ટોડરમલ મહેસુલનો મંત્રી હતો અને માનસિંહ લશ્કરનો સેનાપતિ હતો. અકબર પછી અને અકબરથી ઉતરતી પંક્તિના રાજાઓના અમલમાં પણ છૂટથી અને વિશ્વાસપૂર્વક હિન્દુઓને રાજ્યની ઉંચામાં ઉંચી નોકરીઓ સોંપવામાં આવતી હતી. અને હાલના વખતમાં પણ ઘણા મુસલમાન રાજ્યમાં હિન્દીઓ ઉંચા દરજ્જાની અને વિશ્વાસની પદ્દીઓ ભોગવે છે. પ્રજાના મ્હોટા ભાગને અનુકૂળ અમલ ચલાવવાને ત્હેના સર્વ પ્રતિનિધિની સલાહ અને સહાય રાજકર્તાને મળવી જોઇએ એ સિધ્ધાંત હિન્દમાં હમેશાં સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. પરંતુ કંઇક ધનની વેપારી લાલચથી અને કંઇક પ્રજાના અવિશ્વાસથી ઈંગ્રેજોએ એ સિધ્ધાન્તનો ભંગ કર્યો છે. અમે ઉપર જણાવ્યું કે આથી કેળવાયલા વર્ગમાં અસંતોષ અને ગરીબાઈ વધે છે. પણ રાજ્યને આથી પણ વધારે ઉંડા અનર્થ થાય છે. જે રાજતંત્રની ધારાસભામાં રાજકીય તત્ત્વ શુન્યવત્ હોય અને જેનો ઉંચામાં ઉંચો અમલદાર વર્ગ લગભગ સંપૂર્ણ રીતે પરદેશી—ટૂંકમાં જે રાજતંત્ર પ્રજામતના જરાપણ સંબન્ધમાં ન હોય તે પ્રજાની લાગણીઓને વારંવાર દુઃખવે અને પ્રજાના સ્વાર્થની નિરંતર ઉપેક્ષા કરે એમાં શી નવાઈ? ખરેખર, મધ્યકાલીન યૂરોપના સામ્રાજ્યના સમય પછી આવા બિનપ્રજાકીય રાજ્યના દાખલા જુજ જ છે. અમે જણાવ્યું છે કે મુસલમાન રાજતંત્ર સાથે આની સરખામણી થઈ શકેજ નહિ. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યન

સંસ્થાનોની પણ સ્થિતિ જુદી છે; કારણ કે મ્હોટામાં મ્હોટા સંસ્થાનો હાલ સ્વરાજ્ય ભોગવે છે. અમેરિકાએ ફીલીપાઇન ટાપુને વશ કર્યા પણ ત્હેમને અતિશય પ્રજાકીય રાજબંધારણ આપ્યું અને લગભગ ૧૮ વર્ષમાં તો ત્હેને સ્વરાજ્ય આપવાનો વિચાર કરે છે.

આમ રાજ્યને નુકસાન થાય છે તો બીજી પાસથી ઘણા દેશભક્તોએ જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે—હિન્દના મનુષ્યત્વને પણ ભયંકર હાનિ થાય છે. જે પદ્વીમાં દેશનું વધારેમાં વધારે ભલું કરી શકાય તેમજ વ્યાવહારિક બુધ્ધિ અને સામાજિક જ્ઞાનની વધારેમાં વધારે કસોટી અને ઉપયોગ થાય તે મ્હોટે ભાગે દેશના વતનીઓ સ્હામે બંધ કરવામાં આવે ત્યારે એ બુધ્ધિ અને એ જ્ઞાનનો વિકાસ કેમ થાય? અને રાજકીય બુધ્ધિની વિશાળતા અને હૃદયની દઢતા, આત્મવિશ્વાસ અને આત્મબળ લોકોમાં ન ખીલે તો શહેરીપણાની સુધરેલી ભાવના કેમ સિધ્ધ થાય? પોતાના દેશના રાજતંત્રમાં ભાગ લેવો એ જેમ સર્વ પ્રજાની સ્વયંભૂ આકાંક્ષા છે અને સ્વાભાવિક હોય છે તેમ બીજી પાસ તે માનસિક અને નૈતિક ઉન્નતિનું તથા રાજકીય શિક્ષણનું ઉંચામાં ઉંચુ સાધન છે. જે દુર્ભાગી દેશના પુત્રો પોતાના રાજ્યમાં મંત્રીપદ કે ઉંચી રાજકીય પદ્વી ન ભોગવી શકે ત્હેના એ હકનું ખંડન થાય છે અને એ ઉન્નતિનાં દ્વાર બંધ થાય છે.

શારીરિક નિર્બલતા.

સરકારનો અવિશ્વાસ ઉંચી નોકરીમાંથી આપણો બહિષ્કાર કરીને જ અટકયો નથી; ત્હેણે આપણાં હથીઆર પણ ઉતાર્યા છે અને લશ્કરમાંથી—અમુક વર્ગ શિવાય—સર્વને બાતલ કર્યા છે. હાલ યૂરોપમાં લડાઈ ફાટી નીકળવાથી હથિયાર ધારણ કરવાના અને તેની સાથે લશ્કરમાં અમલદારીનાં કમીશન મેળવવાના અને વૉલંટીઅર તરીકે લશ્કરમાં જોડાવાના સવાલો સ્વાભાવિક રીતે ચર્ચાયા છે; અને છેલ્લી કૉંગ્રેસનાં બાહોશ પ્રમુખે આ સર્વ હકનું ઉત્તમ પ્રતિપાદન કર્યું હતું. દેખીતી રીતે આ સર્વ હક એકજ સિધ્ધાન્ત ઉપર આધાર રાખે છે—કે સર્વ પ્રજાજનને પોતાના રાજ્યના અને સામ્રાજ્યના રક્ષણ અર્થે શસ્ત્ર સજવાનો હક છે. આ સિધ્ધાંત જો સરકાર સ્વીકારે તો વૉલંટીઅર થવાના અને લશ્કરમાં કમીશન મેળવવાના હક તે આપે એટલુંજ નહિ પણ સામાન્ય રીતે હથીઆર ધારણ કરવાનો માનુષી હક આપણને સોંપે. જેમની કોઈ પણ

વખતે લશ્કરમાં જરૂર પડે ત્હેમને નિઃશસ્ત્ર રાખી શકાય જ નહિ; કારણ કે શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવાની ટેવ જેમણે ખોઈ હોય તેઓ ત્હેનો આબાદ ઉપયોગ કરી ન શકે એટલુંજ નહિ પણ ત્હેમનામાં ઘણે અંશે મર્દાની અને વીરતા પણ ન રહે.

ઈ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવા પછી—જો કે તે બળવો સીપાઈઓએ જ કર્યો હતો–તો પણ સમગ્ર હિન્દી પ્રજાનાં હથીઆર સરકારે ઉતાર્યા–મર્દાનીનું મુખ્ય ચિહ્ન ખુંચવી લઈ સર્વને સ્ત્રીવત્ કર્યા. આથી શારીરિક બળ, લડાયક શકિત અને હૈયાની હામ ઉપર ઘણી માઠી અસર થઈ છે એ ભાગ્યે જ ના પાડી શકાશે. હથીઆરથી દૂર રહેવાથી ત્હેનો ડર વધે છે અને કોઈ પણ ભય સ્હામે લ્હડવાની શકિત ગુમ થાય છે. ચોર અને લુંટારાઓ, ઝેરી જાનવરો અને જંગલી પ્રાણીઓ સ્હામે પોતાનું રક્ષણ કરવાની તાકાત કમી થાય છે. છેલ્લાં લગભગ સાઠ વર્ષથી આ અનિષ્ટ સ્થિતિ હિન્દમાં પ્રચલિત થઈ છે અને પરિણામે તે પ્રજા વધારે નિર્બળ અને કમજોર થતી ગઈ છે. દુનિયાનો બીજો કોઈ પણ દુર્ભાગી દેશ હશે કે જ્યાં આવો ક્રૂર પ્રતિબંધ રચાયો હોય!

અંકુશોની અવધિ.

હથીઆર અને લશ્કર સંબંધી અંકુશો ઉપર ગણાવ્યા. પરન્તુ—ખાસ કરીને છેલ્લા દશકામાં—જે અંકુશો પ્રજા ઉપર મુકવામાં આવ્યા છે અને પ્રજાની ઉર્મિઓ રોકવાને જે નવા માર્ગ રચાયા છે તે વિષે આપણે શું કહીશું? કાંઈ કારણ દર્શાવ્યા શિવાય અને કાંઈ પણ ઈન્સાફ આપ્યા શિવાય અનેક પુરૂષોને દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યા છે. જ્યુરી શિવાય અને કવચિત્ આરોપીની ગેરહાજરીમાં આરોપીને ગુન્હેગાર ઠરાવવામાં આવ્યા છે. ગયા સૈકાથી જ છાપખાનાની જે સ્વતંત્રતા, હિન્દ ભોગવતું હતું તે હાલ નવા કાયદાની રૂએ ઘણે અંશે કપાઈ ગઈ છે અને લેખકો તેમજ છાપખાનાના માલીકો પોલીસની મહેરબાનીને આધીન રહે છે. મુકરર કરેલા પ્રદેશમાં જાહેર સભાઓ ઉપર અંકુશ મૂકવાનો કાયદો ઘડવામાં આવ્યો છે. છેવટે લડાઈને અંગે રાજકીય શાંતિ માટે જે કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો છે તે પ્રમાણે શકદાર માણસોને અમુક ગામમાં પૂરી રાખવાની સત્તા પોલીસને આપવામાં આવી છે; તેમ જ અમુક અમુક ગુન્હાની તપાસ ખાસ નીમાયેલા કમીશનરો આગળ ચલા-

વવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. આ વિશાળ અને હાનિકારક સત્તાઓનો વધારેમાં વધારે ઉપયોગ પંજાબ અને બંગાલમાં થયો છે અને વખતોવખત દેખીતી રીતે કંઈ પણ કારણ શિવાય આબરૂદાર ગૃહસ્થોને તેમજ વિદ્યાર્થીઓને અમુક ગામમાં પૂરાતા આપણે જોઈએ છીએ. આ સ્થિતિમાં સઉ કોઈ કંપે છેઃ છાપામાં લખનાર તેમજ સભામાં ભાષણ કરનાર, શાંત ગૃહસ્થો તેમજ નિર્દોષ વિદ્યાર્થીઓ—કારણ કે ત્હેમને ખબર નથી કે આ અટપટા કાયદાનો પ્રયોગ ત્હેમના ઉપર કયારે કરવામાં આવશે?

તંદુરસ્તી અને કેળવણી.

આટલું અનિષ્ટ રાજનીતિ અને અંકુશરૂપ કાયદાઓ વિષે. પરન્તુ સરકાર સ્હામે આપણી ફરીઆદ આટલેથી જ અટકતી નથી. દેશમાં અનેક ન્હાના મ્હોટા સુધારા કરવાની જરૂર છે કે જે શિવાય હિન્દ બીજા સુધરેલા દેશોની સાથે હાલમાં માનપૂર્વક શોભી શકે નહિ. અત્રે વિગતોમાં ઉતર્યા શિવાય બે મુખ્ય બાબતો લઈશું. (૧) તન્દુરસ્તી, અને (૨) કેળવણી. ગામડાંઓ તેમજ શહેરો સુધરેલાં સર્વ ધોરણ અનુસાર અનેક રીતે અસ્વચ્છ રહે છે અને પ્લેગ, કોલેરા અને મેલેરીઆ વર્ષે વર્ષે મનુષ્યોનો મ્હોટો ભોગ લે છે. સરકાર આ અસ્વચ્છતા દૂર કરવા અને આ વ્યાધિઓ કમી કરવા શા ઉપાય યોજે છે? મેલેરીઆ તેમજ તન્દુરસ્તીના સામાન્ય સવાલો ચર્ચવાને સરકારે અનેક પરિષદો બોલાવી છે પણ ત્હેનું વ્યાવહારિક પરિણામ ઘણુંજ નજીવું છે. બાકી, લોકલ બૉર્ડ અને મ્યુનીસિપાલીટીને આ કામ સરકારે મ્હોટે ભાગે સોંપી દીધું છે. પણ શું તેથી ત્હેની જવાબદારી બંધ થાય છે? લોકલ બૉર્ડને વધુ કર નાંખવાની સત્તા નથી તેથી ત્હેને આ કામને માટે જોઈતાં નાણાં સરકારે જ પૂરાં પાડવાં જોઈએ. પણ કોઈ ઈલાકાનો, તન્દુરસ્તીનો કે લોકલ બૉર્ડનો રીપોર્ટ ઉઘાડતાં જણાશે કે જે હજારો ગામની તન્દુરસ્તી ત્હેને સુધારવાની છે ત્હેને માટે આપવામાં આવતી જુજ રકમ ક્રૂર મશ્કરી રૂપ લાગે છે. તન્દુરસ્તી ખાતાને આપવામાં આવતી ન્હાની ગ્રાંટ હાલ મ્હોટા ભાગે થોડા શહેરની મ્યુનિસિપાલીટીને આપવામાં આવે છે અને તેથી ત્હેમાંજ પાણી અને ગટરોની વ્યવસ્થા થાય છે. બાકીનાં હજારો અને લાખો ગામ અને શહેરો કંઈ પણ દરકાર વગર કુદરત અને ઈશ્વરને શરણે રહે છે. થોડી

જગ્યાએ ઇસ્પીતાલો ઉઘાડવામાં આવી છે પણ તે નથી ગામડાંઓની પાસે કે નથી પુરતી સંખ્યામાં.

તન્દુરસ્તીના પ્રમાણમાં કેળવણીનાં સાધનોની જરૂર વધારે છે કે ઓછી એ અમે કહી શકતા નથી. પરન્તુ એટલું તો હવે સ્વયંસિદ્ધ છે—અને ખુદ સરકાર પણ તેની ના પાડી શકશે નહિ—કે હિન્દનો દરેક વતની, ફક્ત લખતાં વાંચતાં પણ ન જાણે ત્યાં સુધી દેશમાં કેળવણીનો પ્રચાર થયો છે એમ કહી શકાય નહિ. ઉપરાંત એ પણ સ્પષ્ટ છે કે કેળવણી મફત અને ફરજ્યાત કરવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી આ સાધ્ય સિદ્ધ થશે નહિ. અને છતાં સરકારે મહુંમ શ્રી ગોખલેનું ફરજ્યાત કેળવણી વિષે નરમમાં નરમ બીલ નાપાસ કર્યું તેથી સર્વત્ર નિરાશા પ્રસરી રહી છે. હાલ સુધરેલા ગણાતા સર્વ દેશ કેળવણીની આ પધ્ધતિથી ઉન્નતિ પામ્યા છે અને તે સાધન હિન્દને ન આપવામાં સરકારે હિન્દને ઘણો અન્યાય કર્યો છે.

ઉપરાંત, કેળવણી ફરજ્યાત ન થાય ત્યાં સુધીમાં વધારે ને વધારે નિશાળો સ્થાપવી એ તો સરકારનો સ્પષ્ટ ધર્મ છે. જ્યારે સુધરેલા દેશમાં દરેક ગામમાં એક કરતાં પણ વધારે નિશાળ છે ત્યારે અહીંઆ ગામેગામ એક નિશાળ તો તુરત સ્થાપવી જોઇએ. પરન્તુ હાલ કેળવણી માટે એટલાં ઓછાં નાણાં સરકાર આપે છે કે જેથી ૪૦ કે ૫૦ હજાર ગામવાળા પ્રાંતમાં વધારાની ફક્ત સો દોઢસો કે તેથી પણ થોડી નિશાળ દર વર્ષે સ્થાપી શકાય. શ્રી ગોખલેએ જણાવ્યું હતું કે આ વેગે કેળવણીના સંપૂર્ણ પ્રસાર માટે સૈકાઓની વાર લાગશે. અને આ આવશ્યક સુધારા માટે તેટલા વખત સુધી રાહ જોવાને કોણ તૈયાર છે?

પ્રજાની સત્તા.

ઉપર જણાવેલા ગંભીર અનર્થો દુર કરવાને અને ઉપયોગી સુધારા યોજવાને પ્રજાને હસ્તક હાલ કેટલી સત્તા છે? સ્થાનિક સ્વરાજ્ય વિષે એક જુદો લેખ પ્રગટ કરવામાં આવશે એટલે તે વિષે અત્રે ચર્ચા કરવાની જરૂર નથી. એટલુંજ કહેવું બસ છે કે મ્હોટા ભાગનાં સ્થાનિક મંડળોમાં હજી સરકારથી નીમાયેલા સભાસદોની વધુ સંખ્યા છે અને જ્યાં ચુંટાયેલા સભાસદોની વધુ સંખ્યા છે ત્યાં પણ—અમુક અપવાદ શિવાય—અમલદારોનો અંકુશ મજબુત છે. ઉપરાંત ત્હેમનાં કાર્યનો મુખ્ય આધાર

સરકારની ગ્રાંટ ઉપર છે—જે ગ્રાંટ વધતા ઘટતા પ્રમાણમાં કંજુસપણે આપવામાં આવે છે.

પ્રાંતિક અને વડી સરકાર તરફ નજર કરતાં જણાય છે કે કારોબારી મંડળમાં એક હિન્દી સભાસદ હવે છેલ્લાં થોડાં વર્ષથી સરકાર તરફથી નીમાય છે. આ પસંદગી ક્વચિત્ સારી અને સાધારણ રીતે અનિષ્ટ પ્રકારની હોય છે. પરન્તુ સારામાં સારો હિન્દી સભાસદ પણ નીમાય ત્યારે પ્રજાને તે જવાબદાર ન હોવાથી પ્રજામતથી બંધાતો નથી. ઉપરાંત ત્હેનો અવાજ બીજા અનેક અમલદારોના નાદમાં ઢંકાઈ જવાનો સંભવ હમેશાં રહે છે.

પ્રાંતિક ધારાસભામાં હાલ બિનઅમલદારી સભાસદોની સંખ્યા વધુ છે પણ પ્રજાથી ચુંટાયેલા સભાસદોની સંખ્યા કમી છે. બાકીના સરકારે નીમેલા સજ્જનો—રાજાઓ અને રાવસાહેબો સાધારણ રીતે સરકારના મતને સમંતિ આપવામાંજ પોતાનો ધર્મ સમજે છે. વડી ધારાસભામાં તો અમલદારોની સ્પષ્ટ રીતે વધુ સંખ્યા છે કે જેથી પ્રજાકીય ઠરાવ વધુ મતે પસાર થવાનો સંભવ પણ રહેતો નથી. આ બંને સભાઓના સંબંધે પંડિત મદનમોહન માલવીઆએ છેલ્લી કોંગ્રેસમાં ઘણા લાગણીભર્યા શબ્દોમાં પોતાના લાંબા અનુભવને ઉદ્દેશીને જણાવ્યું હતું કે ત્હેમાં જ્યાં સુધી ચુંટાયેલા સભાસદોની વધુ સંખ્યાને સ્થાન મળશે નહિ ત્યાં સુધી કંઈપણ મ્હોટા પ્રજાકીય સુધારાની આશા વ્યર્થ છે. પ્રજાના અતિશય બાહોશ પ્રતિનિધીઓ આવશ્યક સુધારાની નરમમાં નરમ દરખાસ્ત મૂકશે, પણ સરકાર ત્હેને સહેલાઈથી નાપાસ કરી શકશે. ઉપરાંત ધારાસભાઓની હાલ સત્તા હાલ એટલી સંકુચિત છે કે કોઈ પણ ઠરાવ સરકાર સ્વીકારે તોપણ ત્હેનું વજન થોડુંજ છે. અંદાજપત્ર ધારાસભાને જાહેરજ કરવામાં આવે છે પણ ત્હેના ઉપર સભાના મત લેવાતા નથી—જ્યારે નાણાં ઉપર અંકુશ રાખવાની સત્તા દુનિયાની સર્વ ધારાસભાઓનું મુખ્ય શસ્ત્ર ગણાય છે.

આ ઉપરાંત આપણે લક્ષમાં રાખવું જોઇએ કે સમગ્ર હિંદી સરકારની રાજનીતિ અને અમલ ઉપર હિંદી વજીરનો અંકુશ છે. તે વજીરની સભામાં થોડાં વર્ષથી હિંદીઓ નીમવામાં આવ્યા છે પરંતુ તે સભા મુખ્યત્વે કરીને વજીરને સલાહ આપવાનેજ નીમવામાં આવે છે અને

ત્હેમાં પણ અમલદારોની વધુ સંખ્યા છે. એટલે હિન્દી રાજ્ય ઉપર ઈંગ્લંડની સત્તાના પ્રત્યક્ષ પુરાવા શિવાય આ સમગ્ર વ્યવસ્થા શી ઉપયોગી ગરજ સારે છે એ સમજવું મુશ્કેલ છે.

સ્વરાજ શા માટે ?

બ્રિટિશ રાજ્યતંત્રે કેટલાક હક હિન્દીઓને આપ્યા નથી અને ત્હેમની સ્થિતિ સુધારવામાં તે કેટલું પછાત પડયું છે તે આપણે જોયું. તે આ અપમાનકારક અને અસહ્ય સ્થિતિમાંથી બ્હાર નીકળવાને હિન્દને કેટલી રાજકીય સત્તા આપવામાં આવી છે તે પણ આપણે જોયું છે. ઇતિહાસના સમગ્ર પ્રદેશમાં, થોડાજ દેશ આવી તરેહવાર, બિનકુદરતી અને અધોગતિકારક સ્થિતિમાં મુકાયા હશે. આપણાં હથીઆર ઉતર્યાં અને લશ્કરના માર્ગ આપણને બંધ થયા તેથી પ્રજા અશક્ત અને નિર્બલ થઈ; જૂના હુન્નરો તૂટી ગયા, અને નવા ઉદ્યોગોને ઉત્તેજન ન મળ્યું એટલે પ્રજા નિર્ધન થઇ; ખેતીવાડી—જે ત્હેનો એકજ આધાર રહ્યો—તે વારંવાર પડતા દુષ્કાળના ત્રાસથી અને આકરા મહેસુલથી, ખેડુતોને સુખરૂપ થવાને બદલે ભારરૂપ—કવચિત્ અસહ્ય લાગે છે? ઉંચી નોકરીનાં દ્વાર એક પાસ હિંદીઓ સ્હામે બંધ થયાં તો બીજી પાસથી ત્હેના પગાર અમેરિકા, જાપાન અને ખુદ ઈંગ્લંડનાં કરતાં વધારે આંકવામાં આવ્યા છે, એટલે ઓછા થયેલા ધનનો વધારે ને વધારે હિસ્સો પરદેશ જાય છે; બીજી પાસ શારીરિક અને માનસિક ઉન્નતિનાં સાધનો કીડીને વેગે પ્રગતિ પામે છે; અને આ સર્વથી પણ જે વધારે અસહ્ય લાગે છે તે એ કે પ્રજાની જીભ અને કલમ ઉપર અર્થાત્ મન ઉપર એવા સખ્ત અંકુશ મૂકવામાં આવ્યા છે—મનુષ્ય હૃદયના સામાન્ય હક ઉપર એવાં ખટપટાં બન્ધનો મૂકવામાં આવ્યાં છે—કે જેથી સમગ્ર રાજ્ય હિન્દીવાનોના જીવન-વિકાસને પ્રતિબન્ધરૂપ બને છે.

જો વ્યાધિ ગંભીર હોય તો ત્હેનો ઉપાય પણ સીધો અને સચોટ હોવો જોઇએ. હવે આપણો એવો મક્કમ અભિપ્રાય થયો છે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના સેવક તરીકે નહિ, પણ મિત્ર તરીકે પદ્વી હિન્દને મળવીજ જોઇએ અને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનાં સંસ્થાનો જેવું સ્વરાજ્ય આપણને મળવાથીજ દેશમાં આબાદાની અને સુખ ફરી ફેલાશે. દેશના વતનીઓ જ્યારે બ્રિટનની સહાયથી રાજતન્ત્રનું સુકાન હાથ ધરશે ત્યારે ત્હેમના કપાળ

ઉપર લાગેલી અનેક કાલી લીટીઓ ભુસાશે અને શારીરિક શકિતથી અને આર્થિક આબાદાનીથી માનસિક પ્રતાપથી અને નૈતિક શૌર્યથી હિન્દ ફરીથી જગતના દેશોમાં માનભર્યું સ્થાન લેશે.

હિન્દને તેમજ ઈંગ્લંડને આ વ્યવસ્થાથી અનન્ય લાભ થશે. હિન્દ વધારે ધનવાન થતાં બંને દેશ વચ્ચે વેપાર ઘણો વધશે–હિન્દ ઈંગ્લંડનો વધારે માલ લેશે અને ઈંગ્લંડ હિન્દમાંથી વધારે સુંદર સામાન અને કાચો માલ મેળવશે. હિન્દના ઉત્તમ હક સિદ્ધ થશે અને ત્હેનું અંતઃકરણ સંતોષાશે એટલે જે દારૂણ અવિશ્વાસ હાલ અનેક અનર્થો ઉપજાવે છે તે જડમૂળથી નાશ પામશે. હિન્દવાસીઓ પોતાના દેશની આન્તર વ્યવસ્થા ઈંગ્લંડની દેખરેખ નીચે પણ સ્વતંત્રપણે કરશે અને સામ્રાજ્યની સભામાં દાખલ થઈ દેશપરદેશની વિશાળ રાજનીતિ વિચારમાં સહાય આપશે. બંને દેશ વિદ્યાકળા તેમજ ધર્મ તત્વજ્ઞાનના ઉચ્ચ ક્ષેત્રોમાં સહકાર કરશે અને પૂર્વ પશ્ચિમના સંયોગનું ઉત્તમ પરિણામ જગતને બતાવશે. આમ ઈંગ્લંડ અને હિન્દનો સુયોગ ત્હેમને અને આખા જમાનાને લાભદાયક થશે.

પણ આર્થિક અને રાજકીય દલીલો ઉપરજ સ્વરાજ્યની માંગણીનો આધાર નથી. હિન્દ સ્વરાજ્ય માગે છે કારણ કે વ્યકિતની સ્વતંત્રતા અને રાષ્ટ્રીય સ્વરાજ્ય એ સુધરેલી આલમના મંત્ર છે, અને જે સુધરેલા સામ્રાજ્યને તાબે હિન્દ છે ત્હેમાં મ્હોટાં સંસ્થાનોને સ્વરાજ્ય મળેલું છે; હિન્દ સ્વરાજ્ય ચાહે છે કારણ કે પ્રાચીન કાળમાં અને પછીના જમાનામાં હિન્દે સ્વરાજ્યમાં જે માનસિક ઉન્નતિ અને સંસારિક જાહોજલાલી ભોગવી છે ત્હેનું તે પુનર્જીવન કરવાને તલસે છે; અને વધારામાં જે પવિત્ર અને દૈવી ભાવનાઓ ત્હેને પ્રાચીન સુધારાના કીમતી વારસા રૂપે મળી છે તે સ્થપાતાંજ સિધ્ધ થશે અને સમગ્ર જગતમાં હિન્દી સૂર્યના તેજસ્વી કિરણ રૂપે ઝગમગશે.

હિંદવાસીઓનું પરમ સાધ્ય આધ્યાત્મિક મોક્ષ છે, પરંતુ સાંસારિક સ્વતંત્રતા શિવાય આત્માનો પરમ વિકાસ અશક્ય છે અને તે સ્વતંત્રતા અર્થેજ હિંદ બ્રિટન પાસે સ્વરાજ્યનો હક રજુ કરે છે.

જીવરાજ ગોકળદાસ નેણસીએ "ઈન્ડીયન નેશનલ પ્રીન્ટીંગ વર્કસ"
બોહરા મજાર સ્ટ્રીટ, ફોર્ટ, મુંબઈમાં છાપ્યું.

મુંબઇ હોમરૂલ લીગ.

તરફથી પ્રગટ થતી સ્વરાજ્ય લેખમાલા અને પત્રિકા (ગુજરાતી)

સ્વરાજ્ય લેખમાલા

નં. ૧. સ્વરાજ્ય શામાટે?
નં. ૮. સ્વરાજ્ય (૧૯૦૬ ની કૉંગ્રેસમાં દેશભકત દાદાભાઇ નવરોજીએ પ્રમુખપદેથી આપેલું ભાષણ)
નં. ૯. મિસિસ બેઝંટનો છેલ્લો સંદેશો.
નં. ૧૦. સુધારાની યોજના (૧૯૧૬ ની સાલમાં કૉંગ્રેસ અને મોસ્લેમ લીગે પસાર કરેલી).

સ્વરાજ્ય પત્રિકા

નં. ૧. પાર્લામેન્ટમાં હિન્દ
નં. ૨. સામ્રાજ્યમાં સ્વરાજ્ય શા માટે?
નં. ૩. કેળવણી અને સ્વરાજ્ય
નં. ૪. હિન્દની ગરીબાઇ
નં. ૫. રાષ્ટ્રીય પરિષદના પ્રમુખ મીસીસ બેસંટનો સંદેશો

નં. ૧૧. મી. મોન્ટેગ્યુનું ભાષણ (મેસોપોટેમીઆ કમીશનના રિપોર્ટ સંબંધી)
નં. ૧૨. સત્યાગ્રહનું રહસ્ય (દક્ષિણ આફ્રીકામાં મહાત્મા ગાંધીજીની ચળવળ)
નં. ૧૪. વાઇસરૉય તથા ના. મૉન્ટેગ્યુને મુંબઇની હોમરૂલ લીગની શાખાએ કરેલી અરજી.
નં. ૧૫. બત્રીશમી રાષ્ટ્રીય પરિષદના અધ્યક્ષ મિસીસ બેસંટનું ભાષણ.
૦-૪-૦ ૧૦૦ નકલના રૂ૦ ૧૨-૦-૦

સ્વ. ગોખલેના વ્યાખ્યાનો. કીં. ૦-૧૦-૦

સ્વરાજ્ય લેખમાલા છુટક નકલ બે પૈસા, ૫૦ પ્રતોની કીં. ૧-૦-૦
સ્વરાજ્ય પત્રિકા " " ૧ પૈસો, ૧૦૦ પ્રતોની કીં. ૧-૦-૦

મળવાનું ઠેકાણું:-હોમ રૂલ લીગ—મુંબઇ શાખા,
૨૫૧, હૉર્નબી રોડ, ફૉર્ટ મુંબઇ.

સ્વરાજ્યવાદીઓમાં બહોળો ફેલાવો પામેલું

નવજીવન અને સત્ય.

(માસીક)

રૉયલ સાઇઝ, પૃષ્ઠ ૬૪.

વાર્ષિક લવાજમ ફક્ત	રૂ.—૨—૦—૦	(પોસ્ટેજ સાથે)
હિન્દુસ્તાન બહાર	રૂ.—૨—૬—૦	(")
છુટક નકલ	૦—૩—૦	

જાહેર ખબરના ભાવ.

	એક વર્ષ	છ મહિના	ત્રણ મહિના
આખું પાનું	રૂ. ૪૦	રૂ. ૨૫	રૂ. ૧૮
અરધું "	" ૨૫	" ૧૮	" ૧૦
પા "	" ૧૮	" ૧૦	" ૫

હેંડબીલ વહેંચવાના રૂ. ૫

વધુ વિગત માટે લખો:—

૩૪, ચોપાટી રોડ, મુંબઇ.

ઈન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક,
બી. એ. એલએલ. બી.,
તંત્રી અને પ્રકાશક.